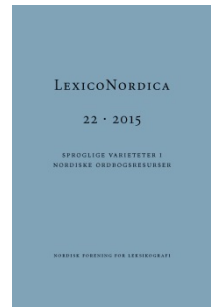

LexicoNordica

Forfatter: Jón Hilmar Jónsson [Begrepenes sammensatte verden]
Anmeldt værk: *Den Danske Begrebsordbog*. 2014. Syddansk Universitetsforlag.
Kilde: LexicoNordica 22, 2015, s. 187-204
URL: <https://tidsskrift.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© 2015 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Begrepenes sammensatte verden

Jón Hilmar Jónsson

Den Danske Begrebsordbog. Hovedredaktør: Sanni Nimb. Prosjektleder: Lars Trap-Jensen. Redaktører: Henrik Lorentzen, Liisa Theilgaard, Thomas Troelsgård. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Udgivet i kommission på Syddansk Universitetsforlag 2014. 1397 sider. Pris: 450 DKK.

1. Bakgrunn og presentasjonsform

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) har gjennom flere årtier, helt fra dataalderens inntog, bygget opp en bredt sammensatt samling av leksikografiske ressurser som er blitt lagt til grunn for utarbeidelse av nye ordboksverk i regi av institusjonen. KorpusDK, *Den Danske Ordbog* (DDO), DanNet og ordnet.dk er hovedverk i dette arbeidet, sammen med digitaliseringen av *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), som også er blitt utvidet i en ny netttutgave. Dette rikholdige datagrunnlaget er nå blitt utnyttet til å komplettere samlingen med en onomasiologisk beskrivelse av dansk ordforråd under tittelen *Den Danske Begrebsordbog* (se nærmere Nimb 2011).

Utgivelsen av en ny dansk begrebsordbok er en stor begivenhet i den nordiske ordboksverden. *Den Danske Begrebsordbog* (DBO) erstatter Harry Andersens *Dansk begrebsordbog* fra 1945, samtidig som den i grove trekk følger dennes strukturmønster (se Trap-Jensen 2011). Begge henter sitt strukturelle forbilde fra den klassiske tyske begrebsordboken av Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, som først utkom i 1934, men som senere er utkommet flere ganger, siste gang i en omarbeidet utgave av Uwe Quast-

hoff i 2004. DBO inngår dermed i en tradisjon som går helt tilbake til Rogets standardverk, *Thesaurus of English Words and Phrases*, som først utkom i 1852 og senere er blitt gjenutgitt i utallige utgaver.

Det er i og for seg bemerkelsesverdig at DSL velger å utgi en ny begrepsordbok i trykt form i en tid der digitale ordbøker på nettet er i stor fremmarsj, og den trykte ordboken i mange tilfeller har problemer med å hevde seg på markedet. En nettordbok må ha vært et aktuelt alternativ med hensyn til det rikholdige og sammensatte innholdet og den kompliserte tilgangsstruktur en trykt ordbok av denne typen krever.

Satsningen på en trykt ordbok vitner om redaksjonens og forlagets overbevisning om at en stor ordbok av denne typen i trykt format fortsatt vil bli godt mottatt av den allmenne ordboksbrukeren. Samtidig viser utgivelsen at et omfattende leksikografisk datamateriale, etter å ha vært gjennom en grundig tidsmessig analyse, kan bli til en trykt begrepsordbok som klart overtreffer sine forgjengere. I disse var ordboksmaterialet ikke oversiktlig i samme grad, og forutsetningene for klassifisering og analyse var dårligere. Dette ser en tydelig når en sammenlikner DBO med eldre begrepsordbøker, f.eks. den ordboken som i hovedsak tjener som dens forbilde. DBO setter også en ny standard for begrepsordbøker i det nordiske språkområdet, og det vil bli interessant å se om denne nye ordboken inspirerer leksikografer i andre nordiske land til liknende utgivelser.

Fordelene med en generell begrepsmessig beskrivelse av ordforrådet i en trykt ordbok er først og fremst at de ytre rammene for beskrivelsen, klassifiseringen og sorteringen av ordboksmaterialet blir synliggjort i sin helhet. Slik kan brukerne lett orientere seg i de enkelte deler av ordboken og bli kjent med prinsippene for struktureringen av ordboksteksten.

Tilgangsstrukturen er ikke helt enkel. Den uvante brukeren må anvende indeksen med dens henvisninger til den systematiske

delen, mens avanserte brukere på en mer direkte og umiddelbar måte også vil kunne finne frem til de enkelte ord og sammenhengende begrepsfelt i teksten. En trykt ordbok krever også, for å ha størst mulig appell hos målgruppen, en helhetlig beskrivelse i den forstand at den skal dekke alle hovedområder av det allmenne ordforrådet. Formatet bidrar igjen til at ordbokens form og presentasjonsmåte blir knapp og konsentrert, og til at omfanget av enkeltkapitler, begrepsfelt og tekstavsnitt blir forholdsvis likt. Her spiller det også en stor rolle at en trykt ordbok kan ha klare forbilder i eldre ordbøker av samme type, og i hvert fall til en viss grad kan videreutvikle deres presentasjonsform, noe DBO er et godt eksempel på.

Men naturligvis har en trykt begrepsordbok klare begrensninger sammenlignet med de muligheter en nettordbok kan tilby. I den forbindelse må en være klar over at ordforråd og strukturering av materialet i en trykt ordbok for det meste er uavhengig av allmenn semasiologisk ordboksbeskrivelse, der definisjoner av enkelte ord og uttrykk og betydningsdifferensiering står i fokus.

I den systematiske delen av en trykt begrepsordbok må brukerne alltid slutte av sammenhengen hvilken delbetydning det dreier seg om, for her er det ingen betydningsdifferensiering. En får også regne med at oppbyggingen av indeksen tar utgangspunkt i ordenes uttrykksmessige egenskaper, uten hensyn til innholdet. Her kan enkelte lemmaer forene helt forskjellige delbetydninger og til og med ord av ulike ordklasser. I en digital utgivelse kan en derimot atskille delbetydninger og knytte dem til de aktuelle betydningsforklaringer og definisjoner, til og med i direkte henvisning til teksten i en allmenn semasiologisk ordbok.

En annen viktig forskjell er at en digital ordbok ikke på samme måte er avhengig av en tilgangsstruktur der en heldekkende indeks har en nøkkelrolle. Faktisk kan en slik indeks være helt overflødig. Isteden har brukerne mulighet for å angi relevant søkeord eller søkestreng og bli ført direkte inn i den begrepsammenhengen de

leter etter. I en digital ordbok er det også enklere å gjøre bildet av de enkelte ord og fraser skarpere ved å la valens og argumentstruktur komme tydeligere til uttrykk. Dette kan også tjene til å få frem en klarere betydningsdifferensiering. Det er ingenting i veien for å øke antall og omfang av betydningsbærende ordforbindelser proporsjonalt med antall enkeltord.

En trykt begrepsordboks begrensninger finner en imidlertid særlig i ordbokstekstens mangel på tekstuell sammenheng og forbindelse med konkret ordbruk. Og helhetlige illustrerende brukseksempler presenteres ikke, slik en kjenner fra allmenne definisjonsordbøker. Brukerne får oftest ingen opplysninger om hvor ordforrådet er hentet fra og hvordan materialeinnsamlingen har foregått. I en digital ordbok kan den tekstuelle sammenhengen ha en god del større og mer direkte funksjon og sette tydeligere preg på sammensetningen av ordforrådet. Der kan det legges større vekt på begrepsfelt hvor ordforrådet er spesielt omfattende og variert, ved å foreta en mer finkornet klassifisering og ta mer hensyn til den tekstuelle sammenhengen. Der er det heller ikke grunn til å være tilbakeholden med eller passe på balansen i enkeltbegreps og betydningsområders omfang; det er mulig å trekke inn mer avgrensede områder enn det en trykt ordbok har plass til.

I tillegg kommer den store fordelen at en digital ordbok kontinuerlig kan revideres og oppdateres, og redigeringen kan til og med foregå etappevis, slik at brukerne får tilgang til beskrivelsen før den anses fullført.

Begrepsordbøker i digital form vil sikkert få økt aktualitet, men en må gå ut fra at en slik ordboksbeskrivelse en god stund til vil ha et tentativt preg. Det er heller ikke realistisk å regne med at det kommer et standardverk på nivå med Rogets ordbok, et verk som i sin tid dannet skole og nå har fått en ny og moderne representant i DBO.

Det fremgår av redegjørelsen for DBO på DSL's hjemmeside at det er planlagt to parallelle publikasjoner, der den trykte ordboken

vil bli etterfulgt av en nettpublikasjon «hvor den begrepsmessige komponent i netversionen af DDO utvikles og integreres i ordnet.dk». Her kan en sikkert vente en interessant og innovativ fremstilling (se Lorentzen & Trap-Jensen 2011). Men i første omgang rettes oppmerksomheten mot den trykte publikasjonen, som allerede har vist seg å vekke interesse og møtt et klart behov i det danske språksamfunnet.

2. Den systematiske delen

Begrepsordbøkernes store utfordring har lenge vært å dekke hele ordforrådet på en systematisk måte, samtidig som brukeren skal kunne finne en logisk og målrettet tilgang til et gitt semantisk felt, og til de ulike ord og uttrykk det er sammensatt av. Leksikografens primære oppgave er å finne adekvate strukturrammer for begrepsklassifiseringen, der det samlede ordforrådet kan innordnes på en oversiktlig og brukertilpasset måte. Selve brukertilgangen fikk tidligere mindre oppmerksomhet, og for Roget var det opprinnelig ikke engang behov for et særskilt stikkordsregister, for brukernes konklusjonsevne skulle sikre et målrettet oppslag i et passende strukturfelt.

2.1. Sammenlikning med Dornseiff

Det er praktisk og fornuftig å legge kjente og helhetlige strukturrammer til grunn for den leksikografiske beskrivelsen, slik det er gjort i Dornseiffs begrepsordbok. Men redaksjonen følger ikke forbildet helt, den har gjort visse modifikasjoner i ordboksmaterialets sammensetning og dets semantiske mangfold.

Ordforrådet i DBO er inndelt i 22 overordnede kapitler med overskrifter som henviser til det aktuelle begrepsområdet, f.eks. Natur og miljø, Følelser, Mad og drikke. Inndelingen gjenspeil-

ler klassifiseringen hos Dornseiff (2004), men i noen tilfeller er det valgt en enklere og mer kompakt overskrift, f.eks. i kapittel 10, Følelser, der tilsvarende overskrift i den tyske ordboken er mer sammensatt (Fühlen, Affekte, Charaktereigenschaft). Hvert kapittel deles opp i mindre nummererte grupper som innledes med en karakteriserende (ofte sammensatt) betegnelse. Således inneholder kapittel 10, Følelser, bl.a. gruppene Karakterstyrke, mådehold (10.12), Græde, jamre (10.33), Ønske (10.36) og Pirrelig, irritabel (10.57). Også her er Dornseiff et tydelig forbilde, men den tyske grupperingen har åpenbart vært underkastet kritisk evaluering, for DBO har på flere punkter en selvstendig og avvikende oppstilling.

I noen tilfeller dreier det seg om samfunnsendringer som krever et mer tidsmessig uttrykk som overskrift, f.eks. Sprognormering (12.26) (Dornseiff: Sprachfehler); Slankekur, spiseforstyrrelser (Dornseiff: Fasten); Rytmask musik (14.18) (Dornseiff: Unterhaltungsmusik); Fridag, mærkedag (17.25) (Dornseiff: Fest); Ægteskab, samliv (15.5) (Dornseiff: Ehe, Heirat). Det tilføyes også nye begrepsklasser: Prævention og abort (2.31), Seksuel frigjorthed (15.31), Seksualforbrydelse (21.10), Arbejdsløshed (20.5), Personlig hygiejne, skønhedspleje (2.27). I noen tilfeller får eldre klasser et utvidet innhold: Jagt og fiskeri (2.12) (Jagd hos Dornseiff). Én begrepsklasse får en særstilling ved henvisning til særdanske forhold under overskriften Danske byer og kommuner (1.12).

Det vitner om ulike innfallsvinkler til semantisk kartlegging at begrepsklassene Fare og Sikkerhed i DBO tilhører kapittel 5 (Forhold, egenskab), mens de hos Dornseiff faller under kapittel 12 (Zeichen, Mitteilung, Sprache). Det henger sammen med at de enkelte ord og andre leksikalske enheter ofte kan forekomme i ulike begrepsfelt og kapitler. Begrepsklassenes semantiske relasjoner kommer ellers til uttrykk gjennom krysshenvisninger under de enkelte overskrifter, på samme måte som hos Dornseiff.

Totalt omfatter den leksikografiske beskrivelsen et større og

mer variert ordforråd enn hos Dornseiff. Det krever en mer detaljert oppdeling av ordboksteksten og klarere og mer brukervennlige skilletegn i tekstbildet. Hos Dornseiff finnes bare ett skilletegn, en kvadrat i fet stil, som foruten å skille mellom ordklassene, markerer skille innenfor ordklassene. Ellers finnes ingen elementer som opplyser om hvordan ordforrådet i de enkelte avsnitt er sortert, bortsett fra en ganske utbredt alfabetisk sortering. I DBO får vi en mer konkretisert ordklassefordeling, der hver ordklasse innledes med en forkortet overskrift. Nøkkelord i fet stil markerer det første ordet (enheten) i et avsnitt med semantisk nær beslektede leksikalske enheter. Dette hjelper brukeren til å få øye på relevante ord og uttrykk. Etter hvert som brukerne blir kjent med struktureringen, vil de kunne gå mer direkte til det aktuelle avsnittet i den systematiske delen uten å måtte tenke ut ord som kan slås opp i indeksen.

2.2. Begrepsoverskrifter, grammatisk og semantisk klassifisering

Overskriftene til de enkelte avsnitt i den systematiske delen er valgt for best mulig å henvise til det begrepsfeltet det aktuelle ordforrådet tilhører. Overskriftene spenner over et bredt spektrum av begreper, alt fra konkrete saker til det mest abstrakte. Det er valgt overskrifter fra ulike ordklasser, de en mener er mest dekkende for innholdet. De fleste er substantiver og nominaler, men adjektiver tildeles også denne rollen i mange tilfeller, f.eks. Frugtbar (2.5), Svag (5.39), Løs (7.54), Ugift, enlig (15.6), Gavnild (20.17). Overskriften kan også være et verb eller verbal: Krydse (3.14), Forene, samle (4.31), Handle, agere (9.20), Glemme (11.38), Besidde, eje (20.8). I andre tilfeller har en valgt adverb eller adverbial: Overalt (3.5), Ofte (6.31), Igennem (8.38), Frem og tilbake (8.44). Det finnes også overskrifter som forener ulike ordklasser: Tung, vægt (7.47), Ikke bryde seg om, antipati (10.58).

Klassifisering av ordforrådet innenfor de respektive begrepsfelt, samt innbyrdes sortering i kategorier og subkategorier, er den mest sentrale oppgaven i det leksikografiske arbeidet med begrepsordbøker. I DBO er dette arbeidet utført på en meget målrettet og profesjonell måte. Brukerne kan orientere seg etter klare og konsekvente klassifiseringsprinsipper, samtidig som skilletegn og andre veiledende elementer gir oversikt over viktige skiller og sammenhenger i de enkelte deler. Hovedskillet går mellom ordklassene, der substantivene kommer først, etterfulgt av verbene. Deretter kommer adjektivene, foran adverb og adverbialer. I alle disse ordklassene kan det iblant forekomme flerordsforbindelser. Den femte grupperingen har overskriften ØVRIGE og inneholder bl.a. preposisjoner og preposisjonsledd, pronomener, ordspråk, rutineformler og utropsord av ulike slag. I de enkelte ordklassene sammenstilles semantisk sammenhørende ord og uttrykk, der det iblant kan dreie seg om synonymer og nærsynonymer, for best mulig å gjenspeile den begrepsmessige sammensetningen av feltet. Kulepunkter fungerer som skilletegn, fylt sirkel antyder et hovedskille og en prikk i normal stil indikerer et mindre skille. Et hovedskille blir dessuten markert med fet stil i det fremste ordet eller uttrykket, som da fungerer som nøkkelord for etterfølgende leksikalske enheter. Til sammen gir disse nøkkelordene innsikt i sammensetningen av begrepsfeltet og det ordforrådet de i fellesskap dekker. Et felt som dekkes av et gitt nøkkelord, kan så deles opp ved å kursivere underordnede nøkkelord. Dette er ikke minst aktuelt i et klart hierarki, f.eks. innenfor ordforrådet som omfatter dyr og planter, hvor de enkelte artene inndeles i underarter.

Figur 1 viser struktureringen av et begrepsfelt. En kan trygt si at det her er foretatt en omhyggelig analyse og et solid klassifiseringsarbeid, hvilket ses tydeligst når forholdet mellom ordklassene er noenlunde likt, uten at enkelte nøkkelord dekker ordforråd med uforholdsmessig stor variasjon.

10.30 Chokeret

- 4.44 Høj grad; 5.3 Umulig; 5.5 Usandsynlig; 9.24 Uforberedt;
10.5 Sindsbevægelse, ophidselse; 10.42 Bange

SB · **chok**, forskrækkelse, rystelse, bestyrtelse · chokvirkning, chokbølge, chokeffekt · **genvordighed**, viderværdighed^{el}, fortrædelighed, trængsel, bryderi, modgang, trakaseri · **slag**, stød, et hårdt slag, slasker^{uform.}, en rystende oplevelse, chok · **chokrapport**, stærke sager, rystende beretning, rystende billeder, stærke billeder · chokstart, choksejr · choktal

VB · **få et chok**, blive chokeret, få sit livs chok, ryste i sin grundvold, få et tilfælde^{uform.}, flippe ud^{uform.} · **chokere**, chokke^{uform.}, forfærde, komme som et chok, overraske, ryste, gennemryste, bringe ud af fatning, lamslå, overvælde, gøre et stærkt indtryk, oprive, tage pippet fra, bringe fra koncepterne · ophidse, oprøre, vække furore, skabe furore

ADJ · **chokeret**, rystet, oprevet, forfærdet, bestyrtet, ophidset, ude af sig selv, helt fra den, fra sans og samling, helt fra snøvsen, helt fra koncepterne, ude af flippen, ude af jaketten^{el}, lamslået, handlingslammet, hvid som et lagen, dybt chokeret, dybt rystet, i oprør, på sammenbruddets rand, altereret, konsterneret · **chokerende**, oprivende, sindsoprivende, skrækindjagende, hårrejsende, nervepirrende · **grotesk**, barsk, tosset, surrealistisk, barok · skandaløs, skamløs, skammelig

ADV · med tonløs stemme · uden varsel, som et lyn fra en klar himmel · så hårene rejser sig · som at få en spand koldt vand i hovedet

Figur 1: Avsnittet *Chokeret* i DBO.

Valg av nøkkelord og deres innbyrdes forhold bidrar til å bestemme hvor helhetlig oversikt brukerne får over det ordforrådet som tilhører en bestemt ordklasse i et begrepsfelt. Nøkkelordene er også inkludert i indeksen, der de presiserer henvisningen til det aktuelle feltnummer (se figur 2). Klassifiseringen er betydelig mer avansert og presis enn hos Dornseiff, der skillet mellom ordklasser ikke er konkretisert på samme måte. Der finnes heller ingen nøkkelord, og i indeksen gjelder henvisningen utelukkende overskriften til det aktuelle begrepsfelt samt feltnummer.

runde <i>afrunde</i> 3.11 VB, 3.42 VB, <i>gro</i> 5.27 VB, <i>forløb</i> 5.46 SB, <i>cyklus</i> 6.15 SB, <i>vane</i> 6.28 SB, <i>passere</i> 8.4 VB, <i>dreje</i> 8.43 VB, <i>fokusere på</i> 11.5 VB, <i>andrage</i> 11.11 VB, <i>runde</i> 12.15 SB, <i>afvikling</i> 17.2 SB, <i>løb</i> 17.12 SB, <i>cykelkørsel</i> 17.14 SB, <i>udflugt</i> 17.26 SB, <i>mejsle</i> 19.12 VB	rundstrikke <i>strikke</i> 19.9 VB
– gå en runde <i>færdes</i> 8.4 VB	rundstrikket <i>strikket</i> 19.9 ADJ
– i første runde i <i>al hast</i> 6.17 ADV	rundstriking <i>striking</i> 19.9 SB
– runde af <i>holde ud</i> 9.17 VB, <i>bære sig .. ad</i> 9.20 VB, <i>afrunde</i> 9.32 VB, <i>krydre</i> 16.7 VB, <i>garner</i> 16.10 VB, <i>tilsmage</i> 16.12 VB	rundstrækning <i>landskab</i> 1.14 SB, <i>cykelbane</i> 17.14 SB
– runde de 40/50/60 år <i>fylde år</i> 6.2 VB	rundstykke <i>morgenbrød</i> 16.6 SB
– runde ned <i>reducere</i> 4.24 VB, <i>regne</i> 13.4 VB	rundt 3.23 ADV, <i>rundt</i> 8.43 ADV
– runde sig <i>bule udad</i> 3.11 VB	– Danmark <i>rundt overalt</i> 3.5 ADV
rundelig <i>generøs</i> 20.17 ADJ	– danse/hoppe <i>rundt færdes</i> 8.4 VB, <i>fare rundt</i> 8.19 VB
	– danse <i>rundt danse</i> 14.17 VB
	– døgnet <i>rundt fortsat</i> 6.11 ADV
	– gå (løbe, ..) <i>rundt og .. beskæftige sig med</i> 9.17 VB
	– komme/gå <i>rundt om gå grundigt til værks</i> 9.39 VB
	rundtakket <i>stump</i> 3.42 ADJ

Figur 2: Utsnitt av indeksen i DBO.

Dette samspillet mellom nøkkelordene og indeksen er meget vellykket i DBO, og en kan neppe tenke seg en mer brukervennlig ordning i en ordbok av denne typen. Den grammatiske grupperingen av ordforrådet etter ordklasser har en klar praktisk fordel for brukerne, og i en trykt ordbok finnes vel intet aktuelt alternativ. Men det gjør at det kan være vanskelig å fokusere på semantisk nær beslektede ord og uttrykk på tvers av ordklasser og å fremheve slike relasjoner i tekstbildet, for valget av nøkkelord bestemmes først og fremst av sammensetningen av det ordforrådet som tilhører den enkelte ordklasse i et begrepsfelt, uten hensyn til forholdene i andre ordklasser.

Adjektiv og verb (og grammatisk tilsvarende flerordsuttrykk) er funksjonelt nær beslektet, noe som særlig gjenspeiles i adjektivenes predikative posisjon. Det betyr at en kan vente å finne nær beslektede ord og uttrykk fordelt på disse to ordklassene. Det gjelder bl.a. begrepsfeltet som har overskriften *Livlighet, foretagsomhet* (10.19). Under verbdelen angis bl.a. forbindelsen *være i fuld vigør*, der nøkkelordet er *strutte af*. I adjektivdelen opptrer samme forbindelse i formen *i fuld vigør*, med nøkkelordet *foretagsom*

foran. Et annet eksempel forekommer under overskriften Utilfreds (10.26). Her er forbindelsen *blive fornærmet* oppført i verbdelen (som nøkkelord), etterfulgt av nær beslektede verb. I adjektivdelen har adjektivet *fornærmet* en liknende posisjon som innledende element sammen med nær beslektede synonymmer. Riktignok bidrar disse to nøkkelordene til å binde sammen beslektede ord, men ordklasseskillet tilslører likevel sammenhengen i dette tilfellet. For leksikografen kan den semantiske sammenhengen her gå tapt. Det får en et godt eksempel på i nevnte begrepsfelt, der substantivet *fornærmelse* ikke forekommer i substantivdelen.

Selv om hoveddelen av det ordforrådet som er aktuelt i en onomasiologisk ordbok tilhører de fire åpne ordklassene, finnes det også ord og uttrykk av andre slag som hører hjemme i begrepsordbøker. Det gjelder spesielt for rutineformler, stereotype leksikalske enheter som har en spesiell kommunikativ funksjon i bestemte talesituasjoner (jf. *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997). Aktuelle brukerbehov hører primært hjemme i en begrepsrelatert sammenheng, der brukeren er ute etter et passende uttrykk for et kommunikativt behov. Leksikalske enheter av denne typen inntar en betydelig plass i det ordtilfanget som bakerst under mange begrepsfelt dekkes av overskriften ØVRIGE. Omfanget av og mangfoldet i slike enheter varierer, de er f.eks. ganske sterkt representert i kapitlet Følelser, f.eks. under overskriftene Utilfreds (10.26) og Pirrelig, irritabel (10.57). Uansett hvor stor vekt som legges på dette ordtilfanget i DBO, er det i prinsippet problematisk å gi det en klar posisjon i leksikografisk sammenheng. Problemet henger sammen med den knappe fremstillingen, der de enkelte ord og uttrykk blir oppgitt uten typisk tekstuell og kommunikativ sammenheng eller belysende brukseksempler. Kommentarer om spesiell språkbruk i form av standardiserte formler som «uform.» og «neds.» veileder til en viss grad, men generelt kreves ganske god språklig innsikt og vurderingsevne hos brukeren for å kunne avgjøre i hvilken situasjon de enkelte rutineformler vil være kommunikativt aktuelle.

Ordspråk er funksjonelt nær beslektet med rutineformler for så vidt som den vurderingen de inneholder kan være relevant i en kommunikativ situasjon. Ordspråk forekommer også sporadisk innenfor det ordtilfanget som i DBO dekkes av overskriften ØV-RIGE. Men ellers finnes her leksikalske enheter av en helt annen karakter, så som preposisjoner og konjunksjoner, som funksjonelt kan innordnes under et gitt begrepsfelt. Det dreier seg her om vidt forskjellige ord og uttrykk. Som et alternativ kunne en tenke seg å vie rutineformler større oppmerksomhet, men se bort fra hvordan funksjonsord er relatert til begrepsbeskrivelsen.

2.3. Valens og argumentstruktur

Verb og verbforbindelser har den særstilling blant ordklassene at deres betydning og brukskarakter ikke får fyllestgjørende beskrivelse uten hensyn til deres syntaktiske posisjon. Det gjelder ganske tydelig for transitive verb, der syntaktisk og semantisk valens har en belysende funksjon. Subjektets karakter spiller også gjerne en stor rolle, f.eks. om det utelukkende dreier seg om henvisning til en person eller om henvisningen er begrenset på annen måte. Redegjørelse for slike egenskaper og kjennetegn finner en til dels i allmenne definisjonsordbøker, men den hører først og fremst hjemme i konstruksjonsordbøker.

Spørsmålet er hvordan begrepsordbøker forholder seg til denne ordboksfunksjonen, om det er tilstrekkelig å oppgi verb og verbforbindelser uten å klargjøre deres valens og argumentstruktur, eller om det er behov for en slik klargjøring, til veiledning om målrettet språkbruk. Svaret avhenger av hva slags brukere og brukssituasjoner ordboken er tenkt å tjene, den «ideelle» bruker med sikker språkfølelse, eller om en også tenker på den som kan ønske veiledende fremstilling av enkelte ord og uttrykk. I DBO får den sistnevnte brukergruppen begrenset oppmerksomhet, så det er fare for at mange verb og verbforbindelser kan ha et diffust

preg for brukerne. Riktignok gjenspeiles verbenes syntagmatiske egenskaper i høy grad i deres innbyrdes klassifisering og sortering i de enkelte begrepsfelt, der syntaktisk sammenhørende enheter følges ad. Allikevel vil mange verb få en uklar karakter når deres argumentstruktur ikke synliggjøres. Det gjelder verb som *give* og *blive*, som i flere ulike begrepsfelt blir oppgitt som enkeltord. I noen tilfeller gis det en klarere fremstilling, til og med i retning av konkrete brukseksempler: *stå på bordet, henge på væggen* (3.2 Beliggenhed, sted). Og det hender at et varierende objekt blir konkretisert: *vogte får/gæs/køer* (2.10 Dyreavl). En ytterligere variant er at transitive verb blir fremstilt i form av døde eksempler: *bade nogen* (2.27 Personlig hygiejne, skønhedspleje), *komme efter nogen* (10.31 Vrede). Men generelt preges teksten av knapp fremstilling, noe som bokformatet også krever.

Adjektivenes betydning bestemmes for en stor grad av den aktuelle tekstsammenhengen. Det betyr at de sammenliknet med andre åpne ordklasser står relativt svakt som enkeltord i ordboksteksten. Det spørres da om brukerne har språkinnsett nok til å danne seg et bilde av det aktuelle adjektivets opptreden i kollokasjoner sammen med substantiv og de semantiske restriksjoner dette innebærer. Her er brukerne avhengige av å tolke den indirekte informasjonen som ligger i ordenes klassifisering og sortering, og i nøkkelordenes sammenbindende funksjon.

Karakteristisk for mange adjektiv er forledd med forsterkende betydning, og en liknende funksjon kan uttrykkes gjennom ulike attributt. Slikt ordtilfang får en viss oppmerksomhet i DBO: *flunkende ny, helt ny, splinterny, spritny* (6.26 Ny). Men det får ingen helhetlig behandling i ordboken, antakelig fordi en mener det snarere hører hjemme i andre typer ordbøker.

Et annet interessant trekk i bruken av adjektivene finnes i parataktiske forbindelser som gjerne oppviser en betydelig variasjon. Slike forbindelser forekommer innimellom og gjenspeiler til dels variert og levende ordbruk: *høj og slank, slank og smuk* (4.11

Tynd), *glad og tilfreds* (10.20 Begejstring), *fjern og uopnåelig* (5.5 Usandsynlig). Ordrekker der ordene har felles ledd uttrykker i sin tur også levende språkbruk: *nybakt, friskbakt ... friskkogt, nykogt ... nylagt, nyopgravet, nyoptagen ...* (6.21 Nær fortid, under nøkkelordet *nylavet*), *skriftkyndig, musikknyndig, sprogkyndig* (9.47 Dygtighet, behændighet). Produktiv ordlaging blir direkte fremhevet ved hjelp av punktert linje mellom kollokasjoner med ulike kollokatorer (som uttrykk for fri variasjon): *uskyldigt udseende ... sydlandsk udseende ..* (7.2 Fremtoning). I andre tilfeller blir ordlagingen presentert i form av prefikser og suffikser: *gen-, re-, multi-* (6.28 Gentagelse), *for-, fore-* (6.14 Før, tidligere), *-lig, -vis* (6.33 Regelmæssig), *fantom-* (8.19 Hurtig bevægelse).

På tross av de problemer og skjønnsmessige forhold som prinsipielt er forbundet med adjektivenes egenskaper og opptreden i en begrepsrelatert sammenheng, får de her likevel en fyldig og god beskrivelse, der samspillet mellom klassifisering og nøkkelord spiller en aktiv rolle.

3. Indeksen

En omfattende alfabetisk indeks over ordforrådet i ordboksteksten utgjør som regel en betydelig del av en trykt begrepsordbok. Det gjelder også for DBO, der indeksen utgjør godt over halvparten av boken. Indeksen har som formål å gi brukerne målrettet tilgang til det aktuelle begrepsfeltet gjennom et hensiktsmessig søkeord, og dertil kreves en helhetlig dekning av ordforrådet.

Foruten denne praktiske funksjonen gir indeksen et visst helhetsbilde av tilfanget ordboken inneholder. Den gjenspeiler hvilke ord som karakteriseres av semantisk mangfold og variasjon, og den fremhever også ord som ofte forekommer i flerordsforbindelser av ulike slag. I praksis har indeksen dessuten en redaksjonell funksjon som kontrollerende element overfor hovedteksten og oppbyggingen av den.

De leksikalske enheter indeksen inneholder, blir fremstilt i kraft av deres uttrykksmessige egenskaper, uten hensyn til semantisk innhold og eventuell semantisk variasjon (se figur 2). Det betyr at det ikke skiller mellom homonymer, uansett om det dreier seg om ord av samme eller ulike ordklasse. Stikkordet *arm* henviser dermed både til adjektivet og substantivet, *have* henviser både til verbet og substantivet, *helt* både til substantivet og adverbet osv. Her er det neppe realistisk å foreslå alternativ, selv om mange brukere sikkert ville skille mellom homonymer av ulike ordklasser.

Selve stikkordene, som utgjør den alfabetiske indeksen, er enkeltord, men som underordnede enheter finnes også en stor mengde flerordsforbindelser. Slike forbindelser kan inneholde to eller flere innholdsord som kan anses som relevante stikkord. Optimalt hensyn til brukerne ville bety at flerordsforbindelser måtte angis under alle tenkbare stikkord, noe som ville føre til en betydelig utvidelse av indeksen. For å begrense omfanget mest mulig velges derfor bare ett stikkord for hver enkelt flerordsforbindelse. De overveielser som ligger til grunn for dette valget, blir ikke diskutert i omteksten til ordboken, så brukerne må regne med at de innimellom ikke vil finne frem i første omgang. Noen flyktige søk i indeksen tyder på at valget av stikkord er nokså vilkårlig. For eksempel blir forbindelsen *stikke fingeren i jorden* oppgitt under *finger*, mens forbindelsene *stikke fingeren (ned/op)* og *stikke i brand* står under *stikke*. En merker også at *tage afstand* befinner seg under *afstand*, mens *tage afstand fra* er oppført under *tage*. Når flerordsforbindelser er knyttet til flere enn ett begrepsfelt, kan de stå under ulike stikkord. Forbindelsen *drive handel* er underordnet stikkordet *drive* når det henvises til avsnitt 20.3 (Lønarbejde), men den er oppført under *handel* i henvisning til avsnitt 20.26 (Salg, værdi). Bortsett fra de prinsipper som ligger bak denne fordelingen, blir substantivene gjerne prioritert, også når andre innholdsord har mer vekt med hensyn til innholdet. For eksempel blir ordet *dag* valgt som stikkord for forbindelsene *aldrig i mine livskabte dage* og *nu om*

dage, der adverbene ut fra betydningen kunne vært prioritert.

Innledningsvis ble det nevnt at en begrepsordbok i digital form ikke har klart behov for en fullstendig indeks ved siden av den begrepsmessige beskrivelsen av ordforrådet, for her har brukerne direkte tilgang til ordboksteksten. Men her er det også mulig å gi ordforrådets uttrykksmessige sammenheng økt vekt, bl.a. ved å foreta en mer fleksibel indeksering av flerordsforbindelser under ulike innholdsord.

4. Sluttord

Denne anmeldelsen av *Den Danske Begrebsordbog* fokuserer primært på ordbokens struktur og presentasjonsform ut fra allmenne leksikografiske prinsipper. Anmelderen har ikke tilstrekkelig innsikt i dansk språk og ordforråd til å kunne vurdere hvor godt det er lykkes å gi et helhetlig og sammenhengende bilde av det danske ordforrådet, men alt tyder på at ordboken lever opp til berettigede forventninger i så henseende.

Onomasiologiske ordbøker har lenge fått mindre oppmerksomhet enn den semasiologiske ordbokstypen. Samtidig som dette typologiske skillet blir mindre aktuelt som følge av mer fleksibel strukturering og brukertilgang, får grundig semantisk klassifisering og innordning av ordforrådet større vekt i ulike sammenhenger (se bl.a. Jónsson 2014). For enspråklig leksikografi gjelder det bl.a. et systematisert definisjonsarbeid. For to- og flerspråklig leksikografi gjelder det en konsistent behandling av semantisk sammenhengende enheter i målspåket og målrettet valg av ekvivalenter.

I sin artikkel i *LexicoNordica* 18 innførte Ken Farø termen *onomasiologiskhet* og fremhevet at en ordbok kan «inneholde forskjellige onomasiologiske elementer snarere end blot og bart at være onomasiologisk eller semasiologisk» (Farø 2011:56). Det stemmer

godt overens med nye tendenser i leksikografien, og kan bety at ordbøker i fremtiden blir typologisert ut fra hvordan de forholder seg til en slik skala.

Med utgivelsen av DBO har Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og selskapets stab av erfarne og kunnskapsrike leksikografer nok en gang bekreftet sin viktige rolle i fremdriften av moderne leksikografi i Norden. Det er grunn til å forvente at denne utgivelsen vil fremme nye innfallsvinkler for leksikografisk beskrivelse til nytte for hele det nordiske språkområdet.

Litteratur

- Andersen, Harry (1945): *Dansk Begrebsordbog*. København: Munksgaard.
- Dornseiff, Franz (2004): *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. 8. Auflage. Berlin/New York: de Gruyter.
- Farø, Ken (2011): Onomasiologiskhed og leksikografi. I: *LexicoNordica* 18, 41–60.
- Jónsson, Jón Hilmar (2014): Oppbyggingen av en relasjonsbasert islandsk ordboksbase. I: *LexicoNordica* 21, 9–59.
- Lorentzen, Henrik & Lars Trap-Jensen (2011): There And Back Again – from Dictionary to Wordnet to Thesaurus and Vice Versa: How to Use and Reuse Dictionary Data in a Conceptual Dictionary. I: Iztok Kosem, Karmen Kosem (eds.): *Electronic Lexicography in the 21st Century. New Applications for New Users. Proceedings of eLex 2011, Bled, 10–12 November 2011*, Ljubljana, 175–179.
- Nimb, Sanni (2011): Semantiske relationer i en ny dansk begrebsordbog: genbrug på tværs af ordbøger. I: *LexicoNordica* 18, 135–155.
- Nordisk leksikografisk ordbok* (1997). Henning Bergholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jóns-

son & Bo Svensén. Oslo: Universitetsforlaget.
Roget's Thesaurus (2002). Peter Mark Roget (150th anniversary edition edited by George Davidson). London: Penguin.
Trap-Jensen, Lars (2011): Dansk begrebsordbog: baggrund og metode. I: *LexicoNordica* 18, 183–197.

Jón Hilmar Jónsson
forskningsprofessor
Árni Magnússon-instituttet for islandske studier
Islands universitet
Neshagi 16
IS-107 Reykjavík
jhj@hi.is